

ТЕМУРИЙЛАР ДАВРИДА ДАВЛАТЧИЛИК СИЁСАТИ ВА ХУҚУБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ

Тўхтаев Умид Асқар ўғли
ИИВ Академияси 312-гуруҳ курсанти

Аннотация: Ушбу мақолада тарихимизда ўчмас из қолдирган Темурийлар даврида давлатчилик сиёсати ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўзига хос жиҳатлари шунингдек ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш, тизими ва амалга ошириш фаолияти баён этилган.

Калит сўзлар: Темурийлар даврида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, давлатчилик сиёсати, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этиш ва тизими.

Ўзбек халқи мустақилликка эришиши билан унинг миллий ўзлигини англашга катта имкониятлар яратилди. Миллий давлатчилик асосларимиз яратилаётган бугунги кунда тарихимизнинг барча соҳалари қаторида аجدодларимиздан қолган сиёсий меросимизни чуқур ва ҳолисона тадқиқ этиш долзарб масалалардан бирига айланди. Мустақиллик йилларида олимлар томонидан олиб борилаётган кенг кўламли тадқиқотлар аجدодларимизнинг бой тарихга, ўзига хос миллий давлатчилик таълимотларига, бетакрор маънавий меросга эга бўлганлигини кўрсатмоқда Вазирлар Маҳкамасининг 1998 йил 28 июлда эълон қилинган Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси Тарих институтининг фаолиятини такомиллаштириш тўғрисидаги махсус қарори ва унда тарих фанига берилаётган алоҳида эътибор ҳам миллий ўзликни англашда муҳим омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Амир Темур ва темурийлар замони давлатчилик сиёсати, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятининг бошқарув тизимини кўриб чиқмоқчи эканмиз, давлат, давлатчилик моҳиятида муайян бир макон ва жамиятда мавжуд турли имкониятларни шу ерлик халқ манфаати йўлида юзага чиқарувчи ташкилотчилик ётганини эслатиб ўтиш гоятда муҳимдир. Зеро, давлат асослари, давлатчилик ҳар бир жамият ва халқ «бошига бир марта битилган бўлади». Шу маънода ўзбек давлатчилиги милоддан аввалги I мингйилликнинг биринчи ярмидан ўз тарихини бошлаб то Амир Темур давлатимиз тепасига келгунга қддар деярли 2100 йиллик тараққиёт йўлини босиб ўтганди. Бу улкан давр ичида давлатимиз ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти бошқарувига турли сулолалар (бугунги тилда айтганда сиёсий партиялар) келиб кетди. Уларнинг фаолияти турли замонларда, турли объектив-субъектив шарт-шароитларда

турлича кечди. Биз мазкур масалага урғу бераётганимизнинг бир неча сабаби бор.

Биз Амир Темур давлати ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти, Темурийлар давлати ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти каби кенг тарқалган тушунчаларга урғу бермоқчимиз. Зеро, Амир Темур давлатининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти асослари бобимизнинг асосий мазмуни бўлади. Демак ўзбек давлатчилигининг Амир Темур бошқарган босқичида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти тўғрисида тўлиқ очиқ берилди. Амир Темур даври давлатчилигимизнинг моҳияти ва имкониятлари кўламини амалда юзага чиқариб берганлиги билан ҳам ғоятда муҳимдир Шундай қилиб, Амир Темур даврига қадар ўзбек давлатчилиги 2100 йиллик тараққиёт йўлини босиб ўтган экан, шунга кўра биз биринчи хулосани қилишимиз мумкин. Амир Темур даври ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти тизими муайян бир ўтмишга, анъаналар, тажрибалар, сабоқлар, қонуниятларга асосланган ҳолда ташкил қилинган. Амир Темур қонуниятлари, тажрибалари, яъни давлатчилик асослари нималарда ўз аксини топганди ва Амир Темур давлатимизга раҳбарлик қилган йиллари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятига қандай эътибор қаратилгани жуда муҳим аҳамият касъ этади. Давлат арбоби, сиёсатчи салоҳияти (ва бундан келиб чиқадиган буюклиги), энг аввало, унинг давлатчилик асосларини нечоғлик теран англаб олиши ва амалда унга риоя эта билиши билан белгиланади.

Юқорида давлатнинг сиёсий мустақиллиш ва мамлакат яхлитлиги борасида Амир Темур олиб борган фаолият билан қисқача танишиб ўтдик. Қуйида унинг давлат бошқаруви, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти, давлатчилик ва ҳарбий сиёсат борасидаги ҳаракатларини лўнда тарзда ёритиб берамиз. Чингизийларнинг ўлкадаги ҳукмронлиги барча соҳалар тараққиётида салбий асорат қолдиргани ҳақида сўз айтдик. Давлат бошқаруви соҳаси ҳам бундан мустасно эмас. Умуман бошқа, кўчманчи шарт-шароитда шаклланган сиёсий дунёқараш ва тарбия чингизий намояндалар учун маҳаллий бошқарув анъаналарини қабул этишга йўл бермасди. Шу сабабдан ҳам аввалги даврларда кечган давлатчилик бошқарувидаги кўп асрлик тажриба ва анъаналар чингизийлар ҳукмронлиги замонида амалда ўз давомийлигини топа олмади. Агар бу давр бир ярим аср кечгани назарда тутилса, шу соҳадаги аҳвол нечоғлик оғирлашиб қолгани маълум бўлади. Амир Темурнинг ўзбек давлатчилиги олдида қилган хизматларидан бири шундаки, у 150 йиллик узоқ бир давр ўтиб, шунинг орасида одатлар, анъаналарда каттадан-катга ўзгаришлар содир бўлганига қарамай, қадимдан мавжуд бўлиб келган ўзбек давлатчилиги бошқарув тизимининг (биз ҳатто илмининг деган бўлардик) классик намуналарини

қайтадан тиклай билди. Ниҳоятда мушкул бўлган бу вазифани у донолик билан ҳал эта олди.

Амир Темур даврида бошқарув икки идора: даргоҳ ва девонларга (вазирликларга) бўлинган.

Даргоҳ — энг олий давлат идораси. Унинг бошлиғи ҳам табиий равишда давлатнинг олий ҳукмдори. Амир Темур давлат тепасига келгандан сўнг чингизийлардан бўлмиш Суйурғатмишни хон, яъни олий ҳукмдор деб эълон қилгани маълум. Шу билан бирга Суйурғатмиш «сохта хон» мавқеида бўлиб, амалдаги ҳокимият Соҳибқирон ихтиёрида бўлганини ҳам биламиз. Нима учун шундай қарама - қаршилиқ юзага келганди, саволи туғилади. Чингизийларнинг 150 йиллик ҳукмронлиги мамлакат ҳаётида катта таъсирга эга бўлганини таъкидлаган эдик. Сиёсий муносабатлар, қарашлар, одатлар жамиятнинг энг қайноқ соҳаларидан бири сифатида янгилик ва ўзгаришларга бой бўлади. Масалан, улус бошлиғининг биёбондан қароргоҳ қуришини олайлик. Мамлакатимизда асрлар давомида давлат бошлиғининг қароргоҳи шаҳарларда қанчалик табиий бўлиб келган бўлса, чингизийлар даврида, аксинча, хон биёбондаги қароргоҳда туриши керак, қабилидаги ақида сиёсий муҳитга қаттиқ сингиб кетганди. Шунга ўхшаш ўзгаришлардан бир қанчаси мазкур бир ярим асрлик жараёнда ўз ўрнини топиб олганди.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолиятида Маҳаллий бошқарув ҳақида сўз кетса, аввал шуни қайд этиш керакки, салтанатнинг одатда ҳукмрон сулола намояндалари ва шу хонадон таянчи бўлмиш ҳарбий-сиёсий кучлар ёрдамида идора этилишини кўп бора кўрдик. Темурийлар даври ҳам бундан мустасно эмасди. Табиий равишда Амир Темур салтанатни бошқаришда, энг аввало, ўз ўғиллари ва авлодларига суянди. Чунончи, у салтанатни бир қанча улусларга тақсимлаб, Мовароуннаҳр яхлитлигини сақлаган ҳодда бошқарди. Ҳар бир улуснинг ҳам ўзига яраша даргоҳи ва вазирлари бўлган. Аммо марказий бошқарув тизимидаги каби кенг тармоқли бўлмай, муайян ҳудуд доирасида олий даргоҳ ва ижроия тизими олдида жавобгарлик ҳолатида фаолият кўрсатган.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Каримов И.А. Мамлакатни модернизация қилиш ва иқтисодиётимизни барқарор ривожлантириш йўлида. Т.16. – Тошкент:
2. Яхшиликков Ж., Аҳадов Ш.Т. (1999). Темурийлар маънавияти (Илгариги манбалар ва янги тадқиқотлар асосида). – Тошкент: Фан. 24-б.
3. Темур тузуклари. (2018). – Тошкент, “Shodlik nashriyoti”.
4. <http://www.lex.uz> (Ўз.Р. қонун ҳужжатлари тўплами).
5. <http://www.wikipedia.org> (Интернет энциклопедия).